

Катерина Шевчук

ЕСТЕТИЧНЕ ПЕРЕЖИВАННЯ І ЕСТЕТИЧНІ ЦІННОСТІ В КОНЦЕПЦІЇ СТАНІСЛАВА ОССОВСЬКОГО

У статті аналізуються ключові проблеми естетичної концепції видатного польського естетика Станіслава Оссовського, а саме: питання естетичної позиції і переживання, а також положення естетичних цінностей. Пошук універсальної характерної риси естетичної позиції і естетичного переживання привів Оссовського до визнання такої риси контемпліативного, як «життя миттєвістю». Крім того, автор статті з'ясує, яку роль у концепції естетичного переживання відіграє інтерпретація, експресія та емоції. Наступним питанням в концепції Оссовського є пошук критерію естетичних цінностей, а також окреслення його позиції як щодо естетичних цінностей, так і щодо естетичного переживання.

Ключові слова: естетична позиція, естетичне переживання, естетичні цінності, контемпліація, інтерпретація, експресія, емоції.

K. Shevchuk

AESTHETICAL EXPERIENCE AND AESTHETICAL VALUES IN STANISLAW OSSOWSKI'S CONCEPTION

The article is devoted to the analysis of main aesthetical problems in the philosophy of Stanislaw Ossowski. Author pays attention to the question of aesthetical position and experience, and to the problem of aesthetical values.

The important element of the aesthetical experience theory, as S. Ossowski considered, is a category of aesthetical position. It is not depended on a kind of recognizing the aesthetical position as necessary condition for the getting the aesthetical experience or as essential characteristic of such experience. Ossowski paid attention to the polysemy of concept «position», which is viewed by aestheticians as readiness to get some experience or as actual relation with object of experience or the very experience. In Ossowski's works the «aesthetical position» was defined as relation with object. However, sometimes he used the concepts «position» and «feeling» as synonyms. So, we can state that Ossowski did not distinguished these two concepts.

One of the main task of Ossowski's aesthetical investigations is determining the specific of aesthetical experience. He tried to find the universal feature of aesthetical position. This investigation led him to recognition of contemplative «life by instancy». This state was characterized as selfless attitude to reality

In addition, the author finds out the role of interpretation, expression and emotion. There also has been analyzed criterion of aesthetic values and outlining his own position as on aesthetic values, and about the aesthetic experience.

In general, sociological orientation of S. Ossowski's aesthetic reflection allowed to avoid the normativism in conception of aesthetic experiences. According Ossowski, the results of the art communication depends on age, culture, environment and personality of the recipient.

Key words: aesthetical position, aesthetical experience, aesthetical values, contemplation, interpretation, expression, emotions.

К. Шевчук

ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ПЕРЕЖИВАНИЕ И ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ В КОНЦЕПЦИИ СТАНИСЛАВА ОССОВСКОГО

В статье анализируются ключевые проблемы эстетической концепции выдающегося польского эстетика Станислава Оссовского, а именно: вопрос эстетической позиции и переживания, а также положение эстетических ценностей. Поиск универсальной характерной черты эстетической позиции и эстетического переживания привел Оссовского к признанию такой черты контемпліативного, как «жизнь мгновением». Кроме того, автор статьи выясняет, какую роль в концепции эстетического переживания играет интерпретация, экспресия и эмоции. Следующим вопросом в концепции Оссовского является поиск критерия эстетических ценностей, а также определение его позиции относительно как эстетических ценностей, так эстетического переживания.

Ключевые слова: эстетическая позиция, эстетическое переживание, эстетические ценности, контемпліація, интерпретация, экспресия, эмоции.

Проблемі естетичних переживань і естетичної позиції С. Оссовський присвятив багато уваги у своїх працях. Мериторичним проясненням згаданих питань є праця С. Оссовського «Біля основ естетики». Основним положенням є тут, зокрема, ідея «контемпліативного життя миттєвістю», а також питання інтерпретації, експресії і ролі емоції в естетичному переживанні.

Важливим елементом теорії естетичного переживання є, на думку С. Оссовського, категорія естетичної позиції незалежно від того, чи позицію розуміють як необхідну умову отримання естетичного переживання, чи як суттєву характеристику цього переживання. Поняття «позиція» не однаково трактують естетики, психологи. С. Оссовський ще у 1933 р. зауважив, що слово «позиція» розглядається естетиками або як готовність до отримання певних переживань, або як визначене актуальне відношення до предмета переживання чи самого переживання. Сам С. Оссовський розумів «естетичну позицію» як відношення до предмета [5, с. 262–264].

Розрізнення здійснене С. Оссовським є досить цінним, оскільки воно виявляє відмінність трактування естетичної позиції як актуального відношення до предмета та як готовність до визначених переживань. Однак це розрізнення Оссовський не здійснив до кінця. Йому було відомо, що інші автори (наприклад, В. Вітвіцький) під позицією розуміють не відношення, але власне готовність до визначених реакцій. Водночас у роздумах багатьох теоретиків (Р. Інгарден, З. Лісса і сам С. Оссовський) також функціонувало два терміни, які використовувались як синоніми: «позиція» і «налаштування». Хоча можна було б здійснити повне розрізнення не лише значень, але й назв: готовність до естетичних переживань називати «естетичним налаштуванням», а під «естетичною позицією», згідно з пропозицією С. Оссовського, розуміти окреслене відношення до предмета естетичних переживань. Як відомо, жоден з польських естетиків міжвоєнного двадцятиліття також не здійснив до кінця це розрізнення. На думку відомого польського естетика Б. Дземідока, запропоноване розрізнення дозволило б зменшити кількість багатозначних понять у сфері естетичного переживання.

Щоб відповісти на питання, чим є і в чому полягає естетична позиція, треба, насамперед, з'ясувати, чим вона не є, яким позиціям протиставляється. У працях польських естетиків періоду міжвоєнного двадцятиліття естетична позиція протиставляється, передусім, практичній і (хоча у меншій мірі) дослідницькій позиції. Прагнучи охарактеризувати сутність естетичної позиції С. Оссовський відсилається до Кантівської концепції «безкорисливого уподобання». Визнає, однак, що навіть у самого І. Канта це поняття не є однозначним. Вважає, що у Канта воно функціонує у трьох принципових значеннях:

- 1) уподобання незалежне від переконання про екзистенцію предмета;
- 2) уподобання без бажання;
- 3) уподобання, яке не спирається на особисті мотиви [5, с. 267].

С. Оссовський створив власну концепцію, де суттєвими мотивами є безкорисливість і контемпліативність. Він усвідомлював, що захист Кантівської теорії не є простою справою, однак був переконаний, що вона й досі не втратила актуальності.

Аналізуючи своєрідність естетичного відношення до дійсності, С. Оссовський доходить висновку, що як у будь-яких розвагах, так і у будь-якій естетичній контемпліації існує певний важливий спільний чинник, який, мабуть, і є джерелом почуття безкорисливості, яке з тими станами пов'язане: у всіх цих випадках живемо миттєвістю [5, с. 269].

Йдеться про те, що значна частина свідомого життя людини, як зазначає С. Оссовський, протікає у «налаштуванні на майбутнє», підпорядкована майбутньому [5, с. 271]. Рідко буває, що людина не думає про майбутнє чи не піклується про результат своїх дій. Ці всі нечасті, короткі періоди в житті людини, які характеризує виразна відсутність налаштування на майбутнє чи принаймні виразне домінування актуального налаштування, С. Оссовський і називає «життям миттєвістю». Цей стан естетик характеризує як безкорисливе відношення до дійсності.

Категорія «життя миттєвістю» має, однак, досить широке застосування, охоплює, згідно з Оссовським, переживання як активного, так і контемпліативного характеру. Тому власне «контемпліативне життя миттєвістю» є, на його думку, найсуттєвішою характеристикою будь-яких естетичних переживань. Однак естетик усвідомлював, що і ця категорія є досить широка, – охоплює одночасно такі переживання, які складно зарахувати до естетичних, наприклад, чуттєві задоволення, релігійні екстази, еротичне збудження тощо.

Приймаючи поняття «контемпліативного життя миттєвістю» за найбільш відповідну категорію для всіх типів естетичного переживання, Оссовський водночас висловлює сумнів, чи колись вдасться знайти якусь специфічну рису, яка б дозволила виокремити всі естетичні переживання від позаестетичних контемпліативних станів «життя миттєвістю» [5, с. 275]. На його думку, тут можливі лише два рішення: або відмовитися від знаходження спільного адекватного поняття, яке б дозволило охопити різні типи естетичних переживань, або теж прийняти категорію з широким застосуванням: приписати естетичну позицію будь-якому контемпліативному життю миттєвістю чи встановити інші критерії.

Загалом, С. Оссовський займав плюралістичну позицію у справі розуміння естетичного переживання: стверджував існування активних переживань, які передбачають якісь фізичні дії (під час розваг), або контемпліативні переживання, які є пасивними за своєю сутністю, бо не вимагають від суб'єкта жодної інтелектуальної активності (так можна сприймати прекрасне у природі чи деякі музичні, поетичні й навіть живописні твори) [5, с. 47]. Однак і ця модель не може трактуватись як універсальна,

навіть щодо явищ природи, а тим паче творів мистецтва, оскільки, як підкреслював С. Оссовський, існують такі естетичні переживання, які полягають, насамперед, у інтенсивній праці інтелекту [5, с. 266].

Вагому роль в естетичному переживанні, на думку Оссовського, відіграє інтерпретація. С. Оссовський розрізняв два види інтерпретації. Зазвичай це поняття розуміють як роз'яснення, тлумачення. Оссовський, однак, надає йому ширшого значення. Інтерпретацію він розглядає не лише як спосіб розуміння символів і образів, спосіб пояснення змісту твору, але теж як спосіб, за допомогою якого самовільно організовуємо, доповнюємо, спрощуємо чи коригуємо чуттєві дані у нашому спостереженні [5, с. 375–376].

Першим типом інтерпретації є, згідно з Оссовським, «семантична інтерпретація», яка стосується лише тих предметів, які щось для нас означають, значать або уявляють. Другий тип інтерпретації – «асемантична інтерпретація» – не веде нас за межі предмета спостереження, полягає в організації чуттєвих даних. Найчастіше пов'язана зі сприйняттям музики, без неї група звуків не стане для нас музикою. Наше сприйняття музики не є поняттєвим розумінням, але певним типом орієнтації у безпосередньо спостереженій дійсності [5, с. 64].

Вищим ступенем асемантичної інтерпретації є, на думку С. Оссовського, «об'єктивна інтерпретація». Полягає на інтерпретації чуттєво даних фрагментів дійсності як конкретних предметів зовнішнього світу, наприклад, крісел або людської постаті.

Значущою складовою теорії естетичних переживань С. Оссовського є його аналіз категорії експресії. Експресія, на його думку, важлива у трьох аспектах:

- як проникнення в чужу психіку (як автора твору, так і його персонажів);
- як можливість порозуміння між людьми;
- як можливість пізнати переживання, які можуть бути цінними для нас самі по собі.

Таке розуміння свідчить про широке плюралістичне трактування експресивних функцій мистецтва автором.

Оссовський розрізняє, зокрема, експресію у значенні вираження переживань і у значенні здатності їх викликати. «Міміка обличчя експресивна не тому, що виражає почуття, але тому, що їх викликає, натомість музика під настрій експресивна тому, що викликає настрій, а не тому, що його виражає». Перший вид експресії С. Оссовський називає «пасивною», натомість другий «активною» або «імпресією» [5, с. 213]. Обидва види експресії відіграють суттєву роль у різних переживаннях, викликаних творами мистецтва і, як правило, органічно пов'язані між собою.

Неодноразово С. Оссовський підкреслював, що важливим чинником, який впливає на формування естетичного переживання є емоції [5, с. 220]. Філософ розрізняв «основну емоцію» і «суто естетичну емоцію», роль якої полягає у наданні будь-якій основній емоції додаткового забарвлення. Естетична емоція якимось чином надбудовується над основною і нерозривно з нею пов'язана.

Як стверджує Б. Дземідок, С. Оссовському не притаманний естетичний пуризм у справі емоційних переживань, викликаних мистецтвом. Соціологічна орієнтація його естетичної рефлексії дозволила, загалом, уникнути нормативізму у питанні естетичних переживань. Згідно з Оссовським, результати спілкування з мистецтвом залежать від епохи, культури, середовища й особистості реципієнта. У різних суспільних середовищах, як стверджує Оссовський, панують різні системи й ієрархії художніх цінностей. У різних типах культур панують різні системи знаків, різні коди і художні інтенції. Конвенції, до яких ми звикли, перестають нами усвідомлюватись як конвенції. Естетик зауважував, що ті самі твори можуть викликати різні реакції і формувати різні позиції. Від суспільного середовища, на його думку, залежить як спосіб розуміння символів, змісту твору, так і спосіб його сприйняття.

Висхідним пунктом концепції С. Оссовського є настанова, що естетичні переживання є критерієм естетичних цінностей тому, що такою є поточна і загальна думка більшості реципієнтів мистецтва і його теоретиків. Цей емпіричний вихідний пункт став робочою гіпотезою, яка лише частково була підтверджена дослідженнями С. Оссовського, оскільки виявилось, що естетичне переживання не є єдиним критерієм цінностей, а навіть коли є ним, то все ж не є мірилом цінності.

Виявляється, що визнання окремих предметів прекрасними (= естетично ціннісними) визначають різноманітні характеристики, оскільки спільної чисто об'єктивної риси знайти не вдається. Якщо естетична цінність прекрасного коня, прекрасної сонати, прекрасної драми, як зауважує С. Оссовський, мають щось спільне, крім назви, якщо можемо усі естетичні цінності трактувати як цінності однієї категорії, то не з огляду на якісь об'єктивні кваліфікації, але хіба що через відношення до переживань особи, яка спостерігає. Єдиною спільною рисою усіх предметів, наділених естетичною цінністю була б, отже, здатність викликати естетичні переживання» [5, с. 256].

Такого висновку Оссовський доходить тому, що у об'єктивній сфері не можна викрити сутності і своєрідності естетичних явищ, оскільки ці предмети не становлять жодної однорідної групи. Оскільки їх поєднує здатність викликати естетичні переживання, то саме у сфері переживань Оссовський продовжував шукати точку опори для загального поняття естетичної цінності. Результат, однак, не був значно кращим, ніж у випадку естетичних предметів, оскільки виявилось, що не можна знайти такого

поняття естетичних переживань, яке було б однорідним корелятом для всіх типів естетичних цінностей і лише для них.

«Очевидно, – пише С. Оссовський, – естетичні цінності – всупереч загально прийнятій думці – не завжди приписують предметам з огляду на певний тип переживань, які ці предмети викликають. Очевидно, жоден визначений тип переживань не може визнаватись достатнім критерієм. Очевидно, кваліфікуючи предмети як прекрасні, як такі, що наділені естетичною цінністю, не завжди маємо на думці тільки їх відношення до переживань, які ми отримуємо при їх спостереженні» [5, с. 277].

Отже, виявилось, що не лише предмети, які здаються естетичними, але й переживання, які називають естетичними не становлять жодної окремої однорідної категорії цінності. Сутність естетичних явищ не можна однозначно схопити, відсилаючись лише до їх об'єктивних чи суб'єктивних характеристик. Тому ані об'єктивне, ані суб'єктивне рішення не задовільняє С. Оссовського. насправді ж, як він зазначає, «наші естетичні судження мають суб'єктивно-об'єктивний характер» [5, с. 281].

У теорії естетичних цінностей С. Оссовський є плюралістом [3, с. XXX]. Запропоноване ним розрізнення художніх і естетичних цінностей, виявилось дуже доречним і досі актуальним. Художні цінності пов'язані з твором мистецтва, їх критеріями є такі властивості твору мистецтва, які можна об'єктивно визначити (наприклад, оригінальність задуму, ступінь технічної складності, досконалість виконання, функціональність, правильність відтворення дійсності тощо) [5, с. 299–300]. Вирок щодо художніх цінностей не має спиратися на естетичному переживанні, вимагає однак компетенції і знань, які не притаманні кожному реципієнтові мистецтва. Тому, на думку С. Оссовського, можна зазначити, що художні цінності мають аристократичний характер. Натомість естетичні цінності мають, згідно з естетиком, демократичний характер, бо єдиним їх критерієм є естетичне переживання. Не є вони, однак, у зв'язку з цим, об'єктивними, а об'єктивно-суб'єктивними (реляційними). Не можна їх звести ані до характеристик, ані до переживань суб'єкта, є вони, натомість, результатом встановленого відношення між певними характеристиками об'єкта і переживанням суб'єкта. При цьому С. Оссовський не заперечує позахудожні і позаестетичні цінності мистецтва, наприклад, моральні, релігійні чи політичні. Проте вони не є компонентами художньої цінності, хоча суттєво впливають на її глобальну (суспільну) цінність.

Здійснене С. Оссовським розрізнення естетичних цінностей і оцінок від художніх значно відрізняється від аналогічного розрізнення, здійсненого Р. Інгарденом. У Р. Інгардена естетичні цінності об'єктивні, абсолютні і нереляційні, художні цінності об'єктивні і реляційні (інструментальні) водночас. Натомість у С. Оссовського естетичні цінності відносні й реляційні, а художні цінності теж відносні, але об'єктивні [4, с. 197]. Обоє теоретиків об'єднує переконання, що виявлення художніх цінностей є складнішим, вимагає компетентності суб'єкта оцінювання і не має (не мусить мати) безпосереднього зв'язку з естетичним переживанням.

У праці «Соціологія мистецтва» («*Sociologia sztuki*») С. Оссовський висловив думку, що проблема узгодження об'єктивності цінностей та ієрархії з суб'єктивністю естетичних уподобань – з чим безрезультатно боролася філософська естетика – може бути вирішена на ґрунті соціології. «Для соціолога справа об'єктивності в естетичних оцінках, – зазначає він, не є загрозою. Об'єктивна ієрархія естетичних цінностей, – це ієрархія прийнятна у суспільному оточенні, до якого належить той, хто вірить в об'єктивність даної ієрархії» [5, с. 371]. Хоча в окремих випадках можуть, на його думку, існувати естетичні оцінки, що мають визначене дійсне підґрунтя (наприклад, оригінальність задуму, технічна досконалість виконання тощо), підґрунтя, незалежне від позиції різних суспільних груп, то, однак, в останній інстанції треба спиратися на соціально визначену дійсність. Оскільки не існує жодного критерію, який дозволив би у всіх випадках визначати естетичні цінності та ієрархії, то завжди якимось суспільне оточення вирішує, що конкретно у певних випадках визначає об'єктивність естетичних цінностей твору мистецтва [5, с. 371–372]. Саме такий підхід виключає можливість приписання С. Оссовському суб'єктивізму. Загалом, найбільш відповідним його концепції естетичного переживання є соціокультурний реляціонізм.

Складно при цьому погодитись з Р. Інгарденом, який зазначає, що так само як переживання, викликане якимось предметом, не ідентичне з ним, так само цінність естетичного переживання слід відрізнити від цінності предмета, який викликав це переживання. Складно не погодитись також з Оссовським, який підкреслює, що естетичне переживання не можна приймати мірилом естетичної цінності, а інтенсивність цього переживання вважати показником високості естетичної цінності предмета (наприклад, твору мистецтва), який це переживання викликав.

Якщо цінності твору мистецтва зводять до переживань чи позицій, то художня цінність і такі поняття, як «досконалість виконання», «талант», «оригінальність», «новаторство» тощо, втрачають будь-який сенс, а роль художника зводиться до нуля.

Естетичний суб'єктивізм не може пояснити тривалість певних художніх і естетичних цінностей, багатовікового визнання шедеврів і притаманної всім типам культур ієрархії художніх цінностей, сприйнятих як об'єктивні і загально визнані представниками цієї культури.

Онтологічний естетичний об'єктивізм (ідеалістичний і натуралістичний) натомість або веде до відриву сфери цінностей від людини, що не здається раціональним і обґрунтованим і може вести до містифікації світу цінностей, до його трактування як цілком гетерономного щодо людини, або ж відсилається до переживань і позицій індивіда (як, наприклад, *casus* Р. Інгардена), у результаті перестає бути послідовним об'єктивізмом, і, на практиці, переходить у реляціонізм.

Нікому досі не вдалося визначити якусь одну характерну рису, спільну всім прекрасним предметам (яка була б необхідною і достатньою умовою прекрасного), або ж групи характеристик, які б дозволили виокремити естетичні цінності в онтологічній сфері.

Послідовники плюралістичного об'єктивізму, які слушно визнають, що прекрасними можуть бути абсолютно різні групи понять, однак, оминають досить суттєве питання: хто і коли ці групи як естетично ціннісні визначив, і чому вони естетично ціннісними визнаються. Таким чином, єдиний різновид об'єктивізму, який можна успішно відстоювати, – це соціологічний об'єктивізм. Будь-який соціологічний об'єктивізм є, однак, безпосереднім виразом соціологічного естетичного реляціонізму. У цьому випадку замість індивіда (чи індивідів) і його переживань суб'єктивним членом реляції стає суспільна група, яка визначає і навіює індивіду відповідні ієрархії цінностей. Саме такого погляду у питанні передумови естетичного переживання і естетичних цінностей дотримувався С. Оссовський.

Література:

1. Dziamski S. O subiektywizmie w wersji psychologicznej w polskiej myśli estetycznej XX wieku [Text] / S. Dziamski. – Poznań, 1968. – 115 s.
2. Dziemidok B. Relacjonizm psychologiczno-socjologiczny Stanisława Ossowskiego [Text] / B. Dziemidok // Studia z dziejów estetyki polskiej 1918-1939, pod red. S. Krzemienia-Ojaka i W. Kalinowskiego. – Warszawa, 1975. – 278 s.
3. Dziemidok B. Estetyka Stanisława Ossowskiego [Text] / B. Dziemidok // Ossowski S. Wybór pism estetycznych. – Kraków, 2004. – 150 s.
4. Morawski S. Wprowadzenie w labirynt estetyki [Text] / S. Morawski // Studia Filozoficzne. – 1989. – Nr 8/14.
5. Ossowski S. Dzieła [Text] / S. Ossowski – Warszawa. – T. 1. – 1966. – 426 s.

Рецензент – кандидат філософських наук, ст. викладач кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька академія» **М. В. Карповець**